

ПАМ'ЯТІ ПЕТРА ІВАНОВИЧА ЛЯЩЕНКА (1876 – 1955)

Минуло 130 років від дня народження Петра Івановича Лященко – члена-кореспондента Академії наук СРСР, академіка Академії наук Української РСР, доктора економічних наук, професора, заслуженого діяча науки РРФСР. На науковому Олімпі йому належить чільне місце серед видатних економістів світового визнання. П. І. Лященко назавжди увійшов у всесвітню історію економічної думки як один з найталановитіших спеціалістів з аграрної економіки та економічної історії.

Народився П. І. Лященко 10 (22) жовтня 1876 р. у Саратові в сім'ї земського службовця з роду чернігівських козаків. Вищу освіту здобув у Санкт-Петербурзькому університеті, де в 1899-1900 рр. закінчив з дипломом I ступеня фізико-математичний факультет (природниче відділення за спеціальністю «сільське господарство») та юридичний факультет (економічне відділення). Був залишений при кафедрі сільського господарства для підготовки до професорського звання і відряджений до Німеччини для наукового стажування у Лейпцизькому університеті та Лейпцизькому сільськогосподарському інституті (1900-1901 рр.). У 1902 р. П. І. Лященко успішно склав іспит на ступінь магістра економіки сільського господарства.

З цього часу починається плідна викладацька, громадська та наукова діяльність ученого. З 1903 р. як приват-доцент він викладає у Санкт-Петербурзькому університеті та одночасно на Вищих жіночих курсах економіку сільського господарства, політичну економію, економічну географію. Активно виступає на сторінках журналів «Вестник финансов, промышленности и торговли», «Русское экономическое обозрение», «Русская мысль», «Торгово-промышленной газеты» та ін. із серією статей з аграрної економіки (з питань розвитку земської статистики, проблем селянського землеволодіння й землекористування, хлібної торгівлі, регулювання хлібних цін, сільськогосподарської та кредитної кооперації, досвіду їх розвитку на Заході та ін.), а також друкує першу наукову працю «Мобилизация землевладения в России и его статистика» (М., 1905).

Результатом цієї напруженої наукової діяльності П. І. Лященко стає його книга «Очерки аграрной эволюции России. – Т. 1. Разложение натурального строя и условия образования сельскохозяйственного рынка» (СПб., 1908), за захист якої він того самого року здобув ступінь

магістра політичної економії. У 1909-1910 рр. П. І. Лященко їде у нове наукове відрядження до Лейпцизького університету. В ці та наступні роки, поряд з публікаціями на вищеназвані теми, з'являється ряд ґрунтовних праць з проблем переробної (зокрема борошномельної) промисловості та торгівлі борошном, а також виходить монографія «Хлебная торговля на внутренних рынках Европейской России» (СПб., 1912).

Знаковим у діяльності П. І. Лященка стає 1913 р. Цього року він обирається ординарним професором кафедри політичної економії та статистики та деканом економічного факультету Томського університету, де працював до 1917 р. І цього ж 1913 р. виходить у світ продовження його фундаментальної праці «Очерки аграрной эволюции России. – Т. 2. Крестьянское дело и пореформенная землеустроительная политика. – Ч. 1. Первоначальное наделение и осуществление крестьянской собственности». За її захист учений у 1914 р. здобув ступінь доктора політичної економії та статистики. У 1915 р. цю працю було відзначено премією Російської Академії наук. Другу її частину – «Регулирование крестьянского землевладения» – було опубліковано у Томську в 1917 р. Ще однією значною публікацією П. І. Лященка стала праця «Зерновое хозяйство и хлеботорговые отношения России и Германии в связи с таможенным обложением» (1915). Крім того, в цей час світ побачили його численні брошури, статті, в тому числі в «Полной энциклопедии русского сельского хозяйства и соприкасающихся с ним наук». Одночасно учений виконував також колосальну громадсько-наукову роботу: редагував «Известия Томского университета», працював у журналі «Сибирская летопись», очолював Західно-Сибірське наукове товариство сільського господарства, у 1915-1917 рр. був головою Комітету сприяння сибірській кооперації.

Переломний у житті країни 1917 р. П. І. Лященко зустрів у Ростові-на-Дону, де працював професором Донського університету, а також професором і ректором інституту народного господарства (до 1922 р.). Його лекції користувалися такою популярністю, що силами студентів було здійснено видання курсів – «Лекции по политической экономии» (1918) та «История экономических учений» (1922). Остання праця пізніше витримала шість перевидань, у тому числі три – японською мовою. П. І. Лященко був редактором п'яти випусків «Трудов статистико-экономического отделения Юго-Восточного союза Союзов кредитных и ссудосберегательных товариществ» (1918-1920, випуски 1, 2, 4, 5, 6). У 1922 р. ученого переводять до Москви науковим працівником Наркомзему. У 1926-1936 рр. він – професор Інституту червоної професури, старший науковий співробітник Комакадемії, професор Московського університету та ряду інших московських вузів і науково-дослідних інститутів.

У 20-ті роки П. І. Лященко досліджував проблеми політичної економії та історії економічних вчень; економічної історії Російської імперії (в тому числі у національно-територіальному розрізі); історії та економіки окремих галузей промисловості, сільського господарства, торгівлі; проблеми фінансів, кредиту, податкової й тарифної політики; теорії та організації статистики, кон'юнктурних спостережень, страхування, економічного

районування тощо. Як і раніше, особливу увагу вчений приділяв аграрному секторові економіки – еволюції земельної власності та форм землекористування, сільськогосподарській кооперації, розвитку зернового господарства та зернових ринків, аграрній політиці. У 1928-1929 рр. П. І. Лященко присвятив кілька журнальних статей проблемі створення великого сільськогосподарського виробництва у формі радгоспів і колгоспів, але на початку 30-х років він цю тему, природно, полишив. Учений був членом редколегій та постійним співробітником цілого ряду економічних журналів («На аграрном фронте», «Экономическое обозрение», «Союз потребителей», «Хлебный рынок», «Социалистическое хозяйство» та ін.), які припинили своє існування у 30-ті роки, а також членом багатьох наукових товариств (у тому числі й зарубіжних).

Серед найважливіших наукових праць П. І. Лященка цього періоду – «Экономика торговли (Теория и организация)» (1925); «Русское зерновое хозяйство в системе мирового хозяйства» (1927); «История русского народного хозяйства» (два видання – 1927; 1930); «Социальная экономия сельского хозяйства» (у 2 томах) (1930; і два видання китайською мовою – 1934; 1938). Але пізніше, фактично до 1939 р., учений обмежується окремими публікаціями загального характеру, переважно у вигляді статей до «БСЭ» та для «Энциклопедического словаря Гранат». І тільки в 1939 р. П. І. Лященко здійснює 3-тє видання своєї «Истории русского народного хозяйства» під назвою «История народного хозяйства СССР. Учебное пособие для экономических вузов».

Справа в тому, що з багатьох проблем П. І. Лященко мав погляди, відмінні від прийнятих у радянській історіографії, зокрема, – на методологію економічної історії, на її предмет і періодизацію, на закономірності суспільного розвитку, в тому числі на характер соціально-економічного устрою Київської Русі, на розвиток капіталізму в цілому та в сільському господарстві зокрема, на своєрідність цих процесів у Російській імперії, на роль у них торгового і фінансового капіталів тощо. Свої погляди вчений намагався, по можливості, зберегти до кінця життя, за що його досить жорстко критикували у численних рецензіях. Але здобутки видатного економіста були настільки вагомими, що не рахуватися з ними було неможливо.

У 1935 р. президія Комакадемії присуджує П. І. Лященкові ступінь доктора економічних наук без захисту дисертації, і з цього часу він працює старшим науковим співробітником Інституту економіки АН СРСР, а з 1942 р. – Інституту історії АН СРСР. У 1943 р. вченого обирають членом-кореспондентом АН СРСР, і того ж року за багаторічну плідну науково-педагогічну та громадську діяльність йому присвоєно звання Заслуженого діяча науки РРФСР. У 1945 р. П. І. Лященка нагороджено медаллю «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.», орденом Трудового Червоного Прапора та орденом «Знак почета».

Саме в цей період учений готує до друку ще одну видатну монографію, яка принесла йому заслужену славу економіста-історика не

тільки в колишньому СРСР, але й далеко за його межами. Це – знаменита й донині наукова праця П. І. Ляценка «История народного хозяйства СССР» (у 3 томах). Перші два томи побачили світ ще за життя автора: Т. 1. «Докапиталистические формации» – у 1947 р.; Т. 2. «Капитализм» – у 1948 р.; Том 3 «Социализм» вийшов друком у 1956 р., уже після смерті вченого. Перший і другий томи цієї праці витримали шість видань (у тому числі українською та вірменською мовами). За неї в 1949 р. П. І. Ляценку було присуджено Сталінську премію I ступеня. У 1953 р. П. І. Ляченко був нагороджений орденом Леніна.

За своє життя вчений опублікував понад 150 монографічних праць, велику кількість наукових статей у періодичних та енциклопедичних виданнях, а також ґрунтовних рецензій на праці багатьох відомих економістів (у тому числі й зарубіжних). Він став одним із засновників сільськогосподарської економії, що свого часу розглядалася як важлива складова політичної економії, а також історії народного господарства. Величезною заслугою П. І. Ляценка стало перетворення історії народного господарства на важливу самостійну галузь економічної науки та обов'язкову дисципліну економічної освіти.

У сфері науки та вищої освіти П. І. Ляченко заслужено користувався авторитетом спеціаліста вищої кваліфікації в обраних ним галузях знань. Він залишив по собі яскравий слід як глибокий дослідник, що поєднував вміння тонкого аналізу та широкого синтезу, з одного боку, і як блискучий викладач і педагог, з іншого. Надзвичайно великомасштабною і плідною була редакторська діяльність П. І. Ляценка.

Останні десять років свого життя Петро Іванович працював, будучи тяжко хворим. Помер учений 24 липня 1955 р. у Москві.

Професійна діяльність П. І. Ляценка була тісно пов'язана з Україною. В 1927-1929 рр. він керував аграрною кафедрою Українського науково-дослідного інституту марксизму-ленінізму у Харкові, а в 1945 р. став старшим науковим співробітником відділу історії народного господарства Інституту економіки АН УРСР. Того ж року П. І. Ляценка було обрано академіком АН УРСР. Свою бібліотеку, рукописний фонд і весь архів (а також кошти на їх зберігання) П. І. Ляченко передав Інституту економіки АН УРСР.

Нині творча спадщина вченого зберігається у відділі економічної історії Інституту економіки та прогнозування НАН України – у науковому кабінеті пам'яті Петра Івановича Ляценка. Праці видатного економіста-аграрника та історика економіки, його унікальна бібліотека вже багато років слугують своєрідною науковою лабораторією для вітчизняних дослідників. Одночасно вони викликають величезний інтерес науковців іноземних країн (таких, як Японія, США, Канада, Німеччина, Австралія). А це є свідченням того, що воістину неоціненна за своїм науково-історичним значенням справа, в яку П. І. Ляченко вклав всю силу свого таланту, продовжує жити і розвиватися.

- Лященко П. И. Мобилизация землевладения в России и его статистика. – [М.], 1905. – 48 с.
- Лященко П. И. Очерки аграрной эволюции России. – Том 1. Разложение натурального строя и условия образования сельскохозяйственного рынка. – С.-Петербург, 1908. – 446 с.
- Лященко П. И. Хлебная торговля на внутренних рынках Европейской России: Описательно-статистическое исследование. – С.-Петербург, 1912. – 656 с.
- Лященко П. И. Зерновое хозяйство и хлеботорговые отношения России и Германии в связи с таможенным обложением. – Петроград, 1915. – 293 с.
- Лященко П. И. Очерки аграрной эволюции в России. – Том 2. Крестьянское дело и пореформенная землеустроительная политика. – Ч. 1. Первоначальное наделение и осуществление крестьянской собственности. – С.-Петербург, 1913. – 724 с.; – Ч. 2. Регулирование крестьянского землевладения. – Томск, 1917. – 146 с.
- Лященко П. И. Русское зерновое хозяйство в системе мирового хозяйства. К изуч. осн. тенденций мирового рынка. – Москва, 1927. – 376 с.
- Лященко П. И. История экономических учений. – 2-е изд. – Ленинград: Прибой, 1924. – 270 с.
- Лященко П. И. История русского народного хозяйства. – М. – Л.: Госиздат, 1927. – 520 с.
- Лященко П. И. История народного хозяйства СССР. – Том 1: Докапиталистические формации. – [М.]: Госполитиздат, 1947. – 664 с.
- Лященко П. И. История народного хозяйства СССР. – Том 2: Капитализм. – [М.]: Госполитиздат, 1948. – 739 с.
- Лященко П. И. История народного хозяйства СССР. – Том 3: Социализм. – [М.]: Госполитиздат, 1956. – 644 с.
- Лященко Петр Иванович // Большая Советская Энциклопедия. – 2-е изд. / Глав. ред. Б. А. Введенский. – М.: Гос. науч. изд-во «БСЭ», 1954. – С. 590.
- Лященко Петр Иванович // Экономическая энциклопедия. Политическая экономия [В 4 т.]. – Том 2 / Глав. ред. А. М. Румянцев. – М.: Сов. Энциклопедия, 1975. – С. 373.
- Лященко Петро Іванович // Українська Радянська Енциклопедія [У 12 т.]. – Том 6. Вид. 2-е / Голов. редколегія: М. П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1981. – С. 265.
- Лященко Петро Іванович // Історія Академії наук УРСР / Редколегія: Б. Є. Патон (голов. ред.) [та ін.]. – К.: Наук. думка, 1982. – С. 698.
- Вірник Д. Ф. Життя і наукова діяльність академіка АН УРСР П. І. Лященка // Вісник Акад. наук УРСР. – 1957. – № 1. – С. 58-66.
- Сінкевич Є. Г. Петро Іванович Лященко – дослідник історії народного господарства. – Херсон: Атлант, 2002. – 116 с.
- Горкіна Л. П., Дерев'янкін Т. І. Видатний економіст-аграрник та історик економіки // Економіка України. – 2006. – № 12. – С. 81-83.
- Лященко Петр Иванович. 1876-1955. Библиограф. указатель / Вступ. ст. Д. Ф. Вирныка / Сост. Т. П. Киктенко, Е. И. Скокан / Отв. ред. Д. Ф. Вирнык. – К.: Изд-во АН УССР, 1961. – 63 с.
- Бібліографія основних наукових праць Інституту економіки Національної академії наук України (1936-2001) / Укл. Т. І. Дерев'янкін, Р. Д. Толстов, В. Ф. Кифорак / Наук. ред. Т. І. Дерев'янкін // Історія народного господарства та економічної думки України: Міжвід зб. наук. праць. – Вип. 33-34. – Київ, 2002. – С. 229-368.

Л. П. Горкіна, Т. І. Дерев'янкін